

קווים לתמונת הנוף של עמק הערבה

ארז, צ., 1986, ישראל במחול היבשות, האוניברסיטה הפתוחה
 מזור, ע., גיאולוגיה בפטיש ישראלי, האוניברסיטה הפתוחה
 נדבכים בגיאולוגיה של א"י, 1987, האוניברסיטה הפתוחה
 ניר, ד., 1970, גיאומורפולוגיה של א"י, אקדמון
 פרוינד, ר., הגיאולוגיה של א"י על רקע נדידת היבשות, מדע 9

האקלים

אתר האינטרנט של מ"פ ערבה תיכונה וצפונית
 mop-arava@arava.co.il
 ארבל ש., גטק מ., וארזי ע., 2007, נתוני שיטפונות וגשם – דו"ח שנה
 הידרולוגית 2004-2005, דו"ח מיוחד M_82. דו"ח התחנה לחקר
 הסחף, משרד החקלאות
 אשבל ד., 1951, אקלים ארץ ישראל לאזוריה, המחלקה למטאורולוגיה,
 האוניברסיטה העברית בירושלים
 שלומי י., גינת ח., 2009, דו"ח גשם בערבה, מרכז מדע ים המלח
 והערבה
 שמואלי א., וגרדוס י., 1979, אקלים הנגב והידרולוגיה של הנגב, בארץ
 הנגב, משרד הביטחון
 Goldreich, Y. and Karni, O. 2001, *Climate and precipitation
 regime in the Arava valley, Israel*, Isr. J. of Earth Sci.
 50:53-59
 Kahana, R., Ziv B., Enzel Y. and Dayan U. 2002) "Synoptic
 Climatology of Major Floods in the Negev Desert, Israel."
 Int. J. Clim 22:867-82

הצומח בערבה/ עצי השיטה בנגב ובערבה

אור, נ., 1986, מפת צומח שמורת שיוף, רשות שמורות הטבע
 אשכנזי, ש., 1995, עצי השיטים בנגב ובערבה, קרן קימת לישראל
 גינות, ש. קדמון, ר., 2002, על מצב עצי השיטה
 גליל, י., 1972, המוצא של צומח הסואנות בארץ, טבע וארץ י"ד 4
 דנין, א., 1977, הצומח בנגב, ספרית פועלים
 הלוי, ג., 1967, שיטים בדרום הנגב, טבע וארץ ט' 3
 הלוי, ג., 1971, "אאוטאקולוגיה של שלושה מיני שיטה בנגב ובסיני",
 חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית ירושלים
 הלוי, ג., 1974, שיטים בנגב ובסיני, טבע וארץ ט"ז 3
 וורד, ד., 2002, שימור שיטים בנגב ובערבה בשנים 1994-2001, עיקרי
 הממצאים של עבודת מחקר, אוניברסיטת בן-גוריון והקרן הקימת
 לישראל

ויזל, י., 1984, הצומח של ארץ-ישראל. בתוך: אלון, ע. (עורך)
 אנציקלופדיית החי והצומח של ארץ-ישראל, משרד הביטחון והחברה
 להגנת הטבע
 זהרי, מ., 1980, נופי הצומח של הארץ, עם עובד
 ליפקין, י., 1971, "צומח הנגב הדרומי", עבודת דוקטורט, האוניברסיטה
 העברית ירושלים
 פינברון-דונון, נ., דנין, א., 1991, המגדיר לצמחי בר בארץ ישראל, כנה,
 ירושלים
 פלד, י., 1988, "תמותת עצי שיטה בערבה הדרומית", עבודת גמר לתואר

מוסמך, הפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית ירושלים
 פרבולוצקי, א., לוטן, ר., חמו, י., 1988, גורמים המשפיעים על
 התחדשות שיטים בערבה הצפונית, מנהל המחקר החקלאי ורשות
 שמורות הטבע
 פרגמן, א., פליטמן, ע., הלר, ד., שמידע, א., 1999, רשימת צמחי הבר
 של ארץ-ישראל וסביבותיה, האוניברסיטה העברית ירושלים
 שלמון, ב., 1981, עולם טרופי גנוז בין ענפי השיטה, טבע וארץ כ"ג 5
 שמידע, א., אור, י., 1983, הצמחייה הסודנית בישראל. עלון רת"ם 8,
 החברה להגנת הטבע משרד החינוך והתרבות
 שמידע, א., 1992, מדריך העצים והשיחים בישראל, כתר
 שמידע, א., פולק, ג., 2007, הספר האדום, צמחים בסכנת הכחדה, כרך
 א', רשות הטבע והגנים
 שמידע, א., פולק, ג., פרגמן-ספיר, א., 2011, הספר האדום, צמחים
 בסכנת הכחדה, כרך ב', רשות הטבע והגנים

בעלי החיים בערבה

אלון ע., ואחרים (עורכים), 1987, החי והצומח של ארץ-ישראל:
 אנציקלופדיה שימושית מאוירת, תל אביב: כרך 2, חסרי חוליות
 יבשתיים (עורך: ג' לוי); כרך 3, חרקים (עורך: י' קוגלר); כרך 5,
 זוחלים ודו-חיים (עורך: א' ארבל); כרך 6, עופות (עוזי פז); כרך 7,
 יונקים (עורכים: ה' מנדלסון וי' יום-טוב)
 אמתי, פ., בוסקילה, ע., 2001, מדריך לזוחלים ודו-חיים בישראל,
 ירושלים
 דולב, ע., פרבולוצקי, א., (עורכים) 2002, הספר האדום של החולייתנים
 בישראל, רשות הטבע והגנים, החברה להגנת הטבע, גרסה אינטרנטית
 סונסון, ל., גרנט, פ., מולארני, ק., צטרסטרום, ד., 2003, הציפורים,
 המדריך השלם לציפורי אירופה וישראל, תל אביב
 פז, ע. (עורך), 1981, ארץ הצבי והיעל: שמורות וטבע בישראל, תל אביב
 פרלמן, י., שוחט, א., לבינגר, ז., 2009, סקר אטלס ציפורים בערבה,
 החברה להגנת הטבע, מרכז הצפרות הישראלי, גרסה אינטרנטית
 קוסטא, מ., 1978, חרקים נגד אדם, הקיבוץ המאוחד, תל אביב
 רון, מ., שלמון, ב., אלון, ד., רמון, א., 2003, הערבה: סקר טבע ונוף,
 מכון דש"א, החברה להגנת הטבע, רשות הטבע והגנים, קק"ל,
 אוניברסיטת תל אביב, גרסה אינטרנטית
 שולוב, א., פרימור, נ., אברהם, צ., 1987, מדריך חיות הארס בישראל,
 אקדמון, זמורה-ביתן, תל אביב
 שלמון, ב., 1993, מדריך היונקים בישראל, כתר, ירושלים
www.teva.org.il/?CategoryID=913
<http://www.teva.org.il/?CategoryID=913>

הענן הגדול

ארבל, א., (עורך), 1984, החי והצומח של ארץ-ישראל, כרך 5, זוחלים
 ודו-חיים, רמת גן
 אמתי, פ., בוסקילה, ע., 2001, מדריך לזוחלים ודו-חיים בישראל,
 ירושלים
 ורנר, י., 1995, המדריך לזוחלי ארצנו, ירושלים
 מנדלסון, ה., 1977, על דרך החיים של הנחשים הארסיים בארץ ישראל
 רופא המשפחה, ז, עמ' 356

מחקר הקרקלים בערבה

ויסבין י., 1988, חיי הלילה העליונים בערבות הבוכיות, ארץ היעל, הרבעון לידיעת הארץ, סתיו-1988 עמ' 53-55
ויסבין י., 1989, "הביולוגיה והאקולוגיה של הקרקל בערבה הצפונית", עבודת גמר לקראת תואר מוסמך למדעים באוניברסיטת תל אביב מנדלסון ה., ויום טוב י., (עורכים ומחברים), 1987, יונקים, כרך 6 בתוך: אלון, ע. (עורך), החי והצומח של ארץ-ישראל, משרד הביטחון והחברה להגנת הטבע, תל-אביב עמ' 219-222
עבדי מ., 1988, תמורות באוכלוסיית טורפים בערבה, רשות שמורות הטבע Weisbein Y. and Mendelsohn H. 1990, The Biology and Ecology of the Caracal (*Felis caracal*) in the northern Aravah Valley of Israel, *CAT NEWS* No. 12, January 1990
Weisbein Y. 1992, The Secretive Caracal, *ISRAELAL* No. 33, Sept-Oct 1992

פונון: מנגד לערבה התיכונה

Barker, G.; Gilbertson, D. D.; and Mattingly, D. J., eds. 2007 *Archaeology and Desertification: The Wadi Faynan Landscape Survey, Southern Jordan*, Oxford: Oxbow Books; Council for British Research in the Levant
Ben-Yosef, E. 2010 Technology and Social Process: Oscillations in Iron Age Copper Production and Power in Southern Jordan (Ph.D. Dissertation), University of California, San Diego
Ben-Yosef, E.; Shaar, R.; Tauxe, L.; Ron, H. 2012 A new chronological framework for Iron Age copper production in Timna (Israel). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 366:1-41
Hauptmann, A. 2007 *The Archaeometallurgy of Copper - Evidence from Faynan*, Jordan. Berlin: Springer
Levy, T. E.; Higham, T.; Ramsey, C. B.; Smith, N. G.; Ben-Yosef, E.; Robinson, M.; Munger, S.; Knabb, K.; Schulze, J. P.; Najjar, M.; and Tauxe, L. 2008 High-precision radiocarbon dating and historical biblical archaeology in southern Jordan, *Proceedings of the National Academy of Science* 105: 16460-16465
Levy, T. E.; Najjar, M.; and Ben-Yosef, E. (in press) New Insights into the Iron Age Archaeology of Edom, Southern Jordan - Surveys, Excavations and Research from the Edom Lowlands Regional Archaeology Project (ELRAP). Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology

הערבה במקרא

המידע במאמר זה מבוסס על הערכים הרלוונטיים באנציקלופדיה המקראית, באנציקלופדיה עולם התנ"ך ועוד, וכן על סדרות פרשניות כמו "מקרא לישראל", "דעת מקרא", ICC, Anchor Bible ועוד ומילונים מקראיים שונים

דרכים קדומות בערבה

אנציקלופדיה מפה, 2000, הוצאת מפה — האתרים: מעלה פרס; מעלה עקרבים (מעלה צפיר); דרב א-סולטן; דרך הבשמים הנבטית מרקוס, מ., 1972, מעלה תמר-פרס, החברה להגנת הטבע משל, ז., צפיר, י., 1965, הדרך הנבטית מעבדת לשער רמון, ב"ס שדה שדה בוקר
רותנברג, ב., 1967, דרכי ים סוף, בתוך: צפונות נגב, הוצאת מסדה

עין חצבה: תמר המקראית

כהן ר' וישראל י., תשנ"ה, עין חצבה 1990-1994, חדשות ארכאולוגיות, ק"ג עמ' 96-102
כהן ר' וישראל י., בדרך לאדום — תגליות מעין חצבה, קטלוג מוזיאון ישראל, ירושלים
כהן ר' וישראל י., 1966, החפירות בעין חצבה/תמר המקראית והרומית קדמוניות, חוברת 112, עמ' 78-92
כהן ר' וישראל י., 1995, עין חצבה תמר המקראית והרומית, רשות העתיקות והמנהלה לפיתוח התיירות בנגב (דפדפת)
עיר אוכות — הצגה בתחנות לגילאים קטנים, פרסום פנימי, ב"ס שדה חצבה
קרשון ר', ליערן, בטאונה של אגודת היער בישראל, שנה שש-עשרה, מס' 1

ראשונים בערבה

אילת, א., 1971, ישראל ואילת, מסדה, עמ' 37
בלאס, ש., 1973, מי מריבה ומעש, רמת גן, עמ' 127
ברסלבסקי, י., תש"ז, הידעת את הארץ, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 72
גורי, ח., תש"י, עד עלות השחר, תל אביב, עמ' 37-46
וייץ, י., 6.12.43, עמק הערבה מבחינה חקלאית, קק"ל, ארכיון המכון למורשת בן-גוריון
וייץ, י., תש"ד, "הערבה: סיור לעין חוסב כטבת תש"ג", עתידות, קובץ ספרותי מדעי לנוער א, עמ' 100-106; 198-192
טל-קריספין, ה., תשס"ג, תרומתה של חברת האשלג לפיתוח אזור ים המלח וארץ ישראל, 1948-1930, ירושלים, עמ' 212-213
ירדני, ג., 1968, ראשונים לקרב, תל-אביב
לנברג, א., תשי"ג, הנגב הרחוק, תל אביב, עמ' 45-57
נבון, א., 1986, 14 צעירים שהלכו לאילת, להב
נבון, א., 2008, מבצע לוט וכיבוש עין גדי, מועצה אזורית תמר פרומר, ש., 1973, השוטר העברי בתקופת המנדט, תל אביב
רובינשטיין, ש., תשל"ה, ישוב מפרץ אילת, תעודה מארכיון, ידיעות יד בן-צבי 3 הארכיון הצינוני המרכזי: S-25/669, יצחק בן צבי ורחל ינאית, ממורנדום 1925; S-25/669, ברוך בסין, נגב יהודה, יפו 16.6.1919, (בכתב יד); S-25/7431, (תיק דיג) דר"ח קפטן ספייסר
ארכיון ההגנה חט' 24/15, התכתבות בין אליהו אילת לחיים שטורמן
ארכיון צה"ל תיק 6308/49/141, חטיבה 12/מודיעין
ארכיון העבודה והחלוץ 276/104/IV
ארכיון גבעת חביבה, תיק מנחם בדר
ארכיון אבי נבון, עדויות: פנחס שיש, שמריה גוטמן, מוסה שמעוני, אריה ברי-שירה

היסטורית להגדרת ואדי ערבה", אופקים בגאוגרפיה, 57-58, החוג לגאוגרפיה ומדעי הסביבה, אוניברסיטת חיפה והאוניברסיטה העברית ירושלים, עמ' 159-167

Adler R. (2001), "Geographical Information in Delimitation, Demarcation and Management of International Land Boundaries", *Boundary and Territory Briefing*, 3(4) IBRU, Durham, 2001

Agreement between the United Kingdom and Trans-Jordan. UK, Treaty Series, 20 February, 1928

General Armistice Agreement between the Hashemite Jordan Kingdom and Israel, 3 April, 1949 (UN S/1302/Rev.1)

Lawrence T.E., *Minutes on the Memorandum – The Provisional Southern Frontier of Palestine*, 10.3.1919 (PRO FO 608/98)

Report on the Demarcation of the 4 km Section of the Palestine-Trans-Jordan Frontier, 5th May, 1946

Rushworth D. (1996), "Mapping in Support of Frontier Arbitration", *IBRU Boundary and Security* 4(3), pp. 57-60, 1996

Srebro H. (2005), "Land and Sea Boundaries – The Case of the International Boundary between Israel and Jordan", Ph.D. thesis, Bar-Ilan University, 2005

Srebro H. (2009), "The Definition of the International Boundaries in the Vicinity of Eilat", *FIG WW* 2009, Eilat, Israel, 3-8 May 2009

Srebro H. and Shoshany M. (2007), "The Order of Precedence of Boundary Delimitation", *Proceedings of FIG Working Week*, Hong Kong, China

Srebro H. and Shoshany M. (2009), "Comprehensive Process-Driven Boundary Making Model: A Case Study of the Jordan-Israel Boundary", *Survey Review*, 41, 312 pp, 174-191 (April 2009)

The Jordan – Israel Common Agenda, Borders and Territorial Matters, 14 September, 1993

The Palestine Order in Council. The Official Gazette of the Government of Palestine, 1st September, 1922

חילופי שטחים בהערבה

ברור, מ., 1988, גבולות ישראל, תל אביב ריאיון עם אליקים רובינשטיין, מרס 2011 רובינשטיין, א., "השלום בין ישראל וירדן: אנטומיה של משא ומתן", משרד החוץ – 50 השנים הראשונות, משרד החוץ נבו י., (עורך), שכנים במבוך: יחסי ישראל-ירדן לפני הסכם השלום ואחריו, מרכז יצחק רבין לחקר ישראל, תל אביב סרברו, ח., "גבול ישראל-ירדן בערבה" בקובץ זה סרברו, ח., "הסכם הגיוני והגון" בקובץ זה

ארכיון הפלמ"ח, מסמכים שונים
אוצר תמונות הפלמ"ח, צילומים רבים
ארכיון בן גוריון, 75/בג/55. התכתבות בין פבזנר לבן גוריון, מרץ 1944

התפתחות ההתישבות בערבה התיכונה

ארנון י., 2000, חיי עם צמחים ואנשים, ראש ירוק זיון ז., 1998, "המעשה והמדיניות הישראליים בנגב הדרומי 1949-1957" חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית ירושלים עורב יעקב, (בורהה) שדה בוקר, ראיון, ארכיון טוביהו בנגב, באר שבע ארכיון עין-יהב
ראיונות אישיים: אופיר מוישה'לה, חצבה; חריט עוזי, צופר; כהן אורנה ונתי, פארן;

התפתחות החקלאות בערבה

אבידוב, י., 1967, עלילות עירק, עם עובד בלאס ש., מי מריבה ומעש, מסדה, 1973. בניהו ד., (בניס), עין-גדי, ראיון אישי סטולר, ש., תשל"ז, שיבת התמר לארץ-ישראל, הקיבוץ המאוחד סטולר, ש., תשל"ז, גידול התמר בארץ ישראל, הקיבוץ המאוחד מסמכים מעיזבוננו של יהודה זוהר ארכיון עין-יהב

פיסול סביבתי בערבה

פיפר ד., (עורך), 2001, אנציקלופדיה לאמנות הציור והפיסול, כתר, עמ' 170, 204-205, 248-249
הדס נ., 1999, עיונים באמנות המאה העשרים, אורט ישראל אוריון ע., 2001, פיסול בין-גלאקטי, עזרא אוריון אור-נה, 1999, קטלוג, גלריה מצפה הימים ליביו מ., 2003, קורותיו של מספר מופלא, אריה ניר
Ken Scarlet, *Rhythms of Life – The Art of Andrew Rogers*, Macmillian, 2002
Sculpture From The Renaissance To The Present Day, Taschen, 1999
wikipedia.org

גבול ישראל-ירדן בערבה / הסכם הגיוני והגון

רובינשטיין, א., "על הגבול ועל גבול ישראל וירדן", פרשת חקת, תשס"ד, גיליון 170, משרד המשפטים, המחלקה למשפט עברי הסכם הגבול הימי בין ממשלת מדינת ישראל לבין ממשלת הממלכה הירדנית ההאשמית, עקבה 18 בינואר 1996 חוזה השלום בין ישראל לירדן, 26 באוקטובר 1994 סרברו, ח., 2012, גבולות ישראל היום, המרכז למיפוי ישראל, עמ' 32-61, 128-165 סרברו, ח., אדלר, ר., 2010, מדידות ומיפוי ישראל 1920-2010, המרכז למיפוי ישראל, עמ' 96-97 שושני, מ., שיק, א., סרברו, ח., תשס"ד, "פרספקטיבה כרטו-מורפולוגית

הצלמים והגופים שאפשרו שימוש בתצלומיהם בספר:

יהל אבני עמ' 190, 208, 310
רוני אוסטרייכר עמ' 76, 80, 83
נטע אור עמ' 2, 19 תחתונה, 24, 32, 33, 41, 51(2), 52, 55(2), 56-57 מרכזית, 57 תחתונה, 58, 74 תחתונה, 86(2), 87, 150,
151, 152, 185, 206, 236, 246, 251, 261, 262
ארז בן יוסף עמ' 112, 116, 121, 123
ארכיון אגד עמ' 165
ארכיון עין יהב עמ' 111, 170, 175, 176, 177(2), 178, 179(2), 181, 186, 187, 188, 189 עליונה, 194 תחתונה, 202, 214, 245
איתן בן חיים עמ' 10, 63, 147, 155, 232, 233, 237, 240 שמאלית, 274, 278, 280(2), 281(2), 285
מרים בן חיים עמ' 132, 139, 140, 141, 171
שי גינות עמ' 88, 100
מירית גל-עד עמ' 163(2)
אלי דגני, "מקורות" עמ' 223(3), 241
דני הדס עמ' 13, 48, 69, 104, 144, 145, 148, 156-157, 200, 205, 209, 212, 234, 238, 239, 252, 286, 294
ארז הרנשטט עמ' 22, 114, 117
ירון ויסבין עמ' 98(2), 99(2)
מורי חן עמ' 56 ימנית מרכזית, 57 שמאלית עליונה, 66, 71(2), 85
מיכאל כהן (מייקל) עמ' 23
גלעד לבני עמ' 12, 19 עליונה, 28(4), 44, 45, 73, 124, 196, 199, 216, 227, 229, 235, 240 ימנית, 256, 257, 297, 298, 316
דובי לחוביצר עמ' 182
מו"פ ערבה עמ' 211
יוסי מוצ'ניק עמ' 103
אמנון נבון עמ' 43, 47, 60, 61, 110 שמאלית, 172, 203, 225
רעי סגלי עמ' 273
בר סלויין עמ' 21, 36, 42, 56 ימנית עליונה, 70 ימנית, 74 עליונה, 107, 269
יובל ספיר עמ' 56 ימנית תחתונה
חיים סרברו עמ' 290, 305(2), 307
אברהם קדם (קקטוס) עמ' 110 ימנית, 189 תחתונה
עודד קינן עמ' 70 שמאל, 77(2), 79(2), 91, 258, 265
בועז רביד עמ' 94
מימי רון עמ' 56-57 מרכזית עליונה ומרכזית תחתונה, 65
רשות העתיקות עמ' 134, 136 צילום: קלרה עמית, 137 צילום: מיקי קורן והראל גרדין
רשות ניקוד ערבה עמ' 17, 191 (תלתן), 193 (תלתן), 195 (תלתן), 219, 228 (תלתן), 231 (אלבטרוס)
עמי רותם עמ' 194 עליונה, 197, 198, 255
National Archives London p. 159
Pletorial journey through the Holy Land, London p. 158

תרשימים

מנחם מרקוס עמ' 13, 14 למטה, 15, 146 מפה, 246
עמנואל מזור וטל חצב עמ' 14 למעלה

שיטה סלילנית בנחל עשור

הספר יוצא לאור בתמיכתם הנדיבה של הגופים הבאים:

מכון קרן קימת לישראל
לתולדות הציונות וההתיישבות

מועצה אזורית ערבה התיכונה
מועצה אזורית ערבה תיכונה

רשות ניקוז ערבה

החטיבה להתיישבות ההסתדרות הציונית העולמית

מחלקת סלולר החברה לפיתוח הערבה
החברה לפיתוח ובנין הערבה

שותפות 2000

אדר פיננשיא סוכנות לביטוח פנסיוני
סוכנות לביטוח פנסיוני (2010) בע"מ

שלהב סוכנות לביטוח

בנק לאומי

ביובי הדברה ביולוגית

דוד צ'פניק ובניו יבואני ציוד הנדסי

גניגר מפעלי פלסטיקה

הגרעין תשומות לגינון וחקלאות

הבנק הבינלאומי

זרעים גדרה טיפוח ושיווק זרעי ירקות

הזרע ג'נטיקס יצור ושיווק זרעים

חישתיל תאגיד משתלות

חברת מגדלי ערבה ליצוא

נטפים פתרונות חדשניים בחקלאות

ירוק 2000 תשומות וידע לחקלאות

י.מ.א רבסל מוצרי אריזה

